

Inntektsutvikling for landbruksbefolkningen 1989-1995*

Kari Skrede og
Torkil Løwe

Den gjennomsnittlige pensjonsgivende inntekten fra jordbruket har gått ned i perioden, både for gårdbrukere og for gårdbrukerpar. En del av nedgangen har sammenheng med innføringen av delingsmodellen i 1992. Datamaterialet tyder på at det er to ulike grupper av gårdbrukere som har liten pensjonsgivende inntekt i forhold til omfanget av næringsinntekten, på den ene siden gårdbrukere med relativt store bruk og på den andre siden gårdbrukere med relativt høy lønnsinntekt. For øvrig preges inntektsutviklingen av et skille mellom eldre og yngre generasjoner i landbruksbefolkningen. En del av nedgangen i pensjonsgivende inntekt skyldes at de eldste gårdbrukere i datamaterialet trappet ned arbeidsinnsatsen på bruket i løpet av perioden. Yngre gårdbrukere og deres ektefeller har lønnsarbeid utenfor bruket i mye større grad enn gårdbrukere i mellomgenerasjonen og deres ektefeller. Lønnsinntektene har fått økende betydning for samlet inntekt i løpet av perioden, både for gårdbrukerne og deres ektefeller.

1. Innledning

Analysene som blir presentert i denne artikkelen er gjennomført under prosjektet *Levekår og inntektsdannelse i landbruket*, som Statistisk sentralbyrå har utført for forskningsprogrammet *Levekår, utvikling og omstilling i landbruket* i Norges forskningsråd. Prosjektet har vært organisert i to delprosjekt, hvor siktemålet har vært å utnytte tilgjengelige, uavhengige datakilder og ulike innfallsvinkler for å bidra til økt innsikt i inntektsdannelse og levekårsforhold i landbruket. Vi viser til Boks 1 for en presentasjon av problemstillinger og datakilder for de to delprosjektene og en oversikt over publikasjoner fra prosjektet.

Analysene i denne artikkelen er i hovedsak hentet fra delprosjektet *Levekår i landbruksbefolkningen*. Dette delprosjektet har analysert levekårs situasjonen og inntektsdannelse i landbruksbefolkningen med utgangspunkt i intervjuundersøkelsen *Levekår i landbruksbefolkningen 1995* (LLB-95). Denne intervjuundersøkelsen ble gjennomført av Statistisk sentralbyrå på oppdrag av Norges forskningsråd. Initiativet til undersøkelsen ble tatt av Landbruksdepartementet, parallelt med at departementet og Forskningsrådet startet drøftinger om en større satsing på et forskningspro-

gram rettet mot levekår, utvikling og omstilling i landbruket. Bakgrunnen for satsingen var presentert i St.prp.nr. 8 (1992 -1993)- *Landbruk i utvikling*. Proposisjonen forholdt seg til endringene i rammebetingelser internasjonalt og varslet en betydelig omlegging av støtteordningene til landbruket. I proposisjonen understreket også Landbruksdepartementet behovet for en grundig kartlegging av levekårene i landbruksbefolkningen, både som et grunnlag for å sammenlikne levekårene i landbruksbefolkningen med befolkningen som helhet, og for gi et utgangspunkt for å følge utviklingen av omstillingsprosessen i et mer langsiktig perspektiv i årene framover.

I prosjektet har vi brukt datamaterialet fra intervjuundersøkelsen til en sammenlikning av levekårs situasjonen i landbruksbefolkningen med befolkningen som helhet på grunnlag av den ordinære *Levekårsundersøkelsen 1995* (LU 95) (Løwe 1998 a og b). I tillegg har vi gjennomført inntektsanalyser på grunnlag av registerdata fra Inntektsregisteret (1993 - 1995) og fra Likningsregisteret (1989 - 1992) koblet til intervju materialet. I registermaterialet fra 1989 - 1993 er det inntektsdata for gårdbrukerne og deres ektefeller/samboere som kobles til intervju materialet (forutsatt at de har drevet bruket eller vært ektefeller i hele eller deler av perioden). For 1994 og 1995 omfatter registerkoblingene alle medlemmer av gårdbrukerhusholdene og andre hushold hvor noen i husholdet deltar regelmessig i driften av gården. Vi viser til boks 2 for en nærmere presentasjon av opplegget for intervjuundersøkelsen og øvrige datakilder for prosjektet.

Kari Skrede er forskningssjef ved Seksjon for demografi- og levekårsforskning. (kari.skrede@ssb.no)

Torkil Løwe er konsulent ved Seksjon for demografi- og levekårsforskning. (torkil.loewe@ssb.no)

* Takk til Erik Fjærli og Lars Østby for nyttige kommentarer og gode råd.

Formålet med å supplere intervjumaterialet med inntektsdata fra register var tresidig: Før det første er inntekt en viktig levekårskomponent. Registeropplysningene fra 1994 ga grunnlag for å sammenlikne inntektsnivået for landbruksbefolkningen med inntektsnivået i befolkningen som helhet på grunnlag av Levekårsundersøkelsen 1995, der inntektsopplysningene er hentet fra Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994. I tillegg ga registermaterialet mulighet til å analysere inntektsstrukturen i landbruksbefolkningen på intervju-tidspunktet og belyse tilpasningen mellom arbeidet på bruket og deltakelsen i lønnsarbeid utenfor bruket, både for gårdbrukerne og for de øvrige husholdsmedlemmene. Ved å utvide registermaterialet med inntektsopplysninger fra en lengre periode forut for intervju-tidspunktet, fikk vi i tillegg mulighet til å følge inntektsutviklingen for landbruksbefolkningen i et lengre tidsperspektiv. Omleggingen av støtteordningene til landbruket var begynt før intervjuundersøkelsen ble gjennomført midt på 1990-tallet. Derfor vil det være av interesse å undersøke i hvilken grad det har vært endringer i inntektsnivå og inntektsstruktur, og om slike endringer ev. kan sees i sammenheng med omstillingsprosessen.

Gjennomføringen av inntektsanalysene i levekårs materialet ga også prosjektet mulighet til å belyse inntektsdannelsen i landbruket fra to ulike innfallsvinkler og to uavhengige datakilder. *Levekårs materialet* har gårdsbruket som utvalgsenhet og følger personene på gårdsbruket over tid, mens det andre delprosjektet benytter data om landbrukshushold fra *Inntekts- og formuesundersøkelsene 1992, 1994 og 1997* (jf. boks 1). Dette datamaterialet har mer omfattende opplysninger fra selvangivelser og næringsoppgaver, slik at inntektsdannelsen kan analyseres på et mer detaljert nivå. I dette delprosjektet er definisjonen av landbrukshushold basert på opplysningene om inntekt fra salg av landbruksprodukt. Begge delprosjektene er imidlertid basert på en "vid" definisjon av landbrukshushold²

Vi har presentert resultater fra inntektsanalysene i to tidligere artikler i *Økonomiske analyser*. I den første artikkelen (Lund, Løwe og Skrede 1998) presenterte vi analyser fra begge delprosjektene og benyttet datamaterialet om arbeidsinntekter fra Selvangivelsesregisteret 1994 til en analyse av inntektsfordelingen og inntektsnivå i landbruksbefolkningen (på individnivå) i 1994. Denne analysen var begrenset til en oversikt over hovedtrekk i strukturen for arbeidsinntektene og en sammenlikning av inntektsnivået i landbruksbefolkningen i 1994 med nivået for tilsvarende inntekter i

Boks I: Prosjektet levekår og inntektsdannelse i landbruket

Prosjektet *Levekår og inntektsdannelse i landbruket* er gjennomført av Statistisk sentralbyrå for Norges forskningsråd i perioden 1997- 2000. Prosjektet omfatter to delprosjekt: Delprosjektet *Inntektsdannelse og inntektsutvikling i landbrukshushold* benyttet inntektstall fra *Inntekts og formuesundersøkelsene* (IF) og *Inntekts- og formuesundersøkelsene for personlig næringsdrivende* (IFN), tilrettelagt for mikrosimuleringsmodellen LOTTE for årene 1992, 1994 og 1997. Det andre delprosjektet, *Levekår i landbruksbefolkningen*, har analysert levekårs situasjonen i landbruksbefolkningen på grunnlag av intervjuundersøkelsen *Levekår i landbruksbefolkningen 1995* (LLB-95) og sammenlikner med levekårs situasjonen i befolkningen som helhet på grunnlag av den ordinære *Levekårsundersøkelsen 1995* (LU 95). Dette delprosjektet gjennomfører også inntektsanalyser på grunnlag av registerdata tilkoblet intervjumaterialet.

Publikasjoner fra prosjektet

Benedictow, A. (2000): *Inntektsforholdene i landbruket: 1992-1997*. Rapporter 2000/14, Statistisk sentralbyrå.

Lund K. (1998): Inntektsfordelinga i den norske landbruksbefolkninga, *LandbruksØkonomisk Forum*, 2, 1998.

Lund, K. (1998): *Inntektsfordelinga i den norske landbruksbefolkninga og fordelingseffektar av direkte støtteordningar*, Rapporter 98/18, Statistisk sentralbyrå.

Lund, K. (1999): "Inntektsfordelinga i den norske landbruksbefolkninga". I *Inntekt, skatt og overføring 1999*. Statistiske analyser 28, 61- 67, Statistisk sentralbyrå.

Lund K., T. Løwe og K. Skrede (1998): Inntektsfordeling og levekår i landbruket, *Økonomiske analyser*, 3, 1998, Statistisk sentralbyrå.

Løwe T. (1998a): Landbruksbefolkningens levekår: Ikke bare gøy på landet, *Samfunnspeilet*, 2, 1998, Statistisk sentralbyrå.

Løwe, T. (1998b): *Levekår i landbruket. En studie av landbruksbefolkningens levekår*, Rapporter 98/25, Statistisk sentralbyrå.

Skrede, K. og T. Løwe (2000 a): Er det størrelsen det kommer an på? En analyse av gårdbrukernes inntektsstruktur, *Økonomiske analyser*, 3, 2000, Statistisk sentralbyrå.

Planlagte publikasjoner:

Skrede, K og T. Løwe (2000): *Inntektsnivå og inntektsutvikling i landbruksbefolkningen 1989- 1995* (foreløpig arbeidstittel), under utarbeidelse for publisering i serien Rapporter, Statistisk sentralbyrå.

2 Det finnes ingen standard definisjon av gårdbruker, landbruksbefolkning eller landbrukshushold, men det er vanlig å skille mellom en "smal" og en "vid" definisjon av landbrukshushold (Hill 1996). Den "smale" definisjonen regner bare med hushold der hovedinntektstakeren har næringsinntekt fra bruket som viktigste inntektskilde. En "vid" definisjon innebærer at en tar med alle hushold der minst en person har hatt noe inntekt fra jordbruk (ev. avgrenset til en konkret minstegrense). Intervjuundersøkelsen omfattet bruk ned til en minstegrense på 5 dekar fulldyrket driftsareal, mens analysen av inntekts- og formuesundersøkelsene klassifiserte hushold hvor minimum en person har hatt inntekt på minst 10 000 kroner ved salg av landbruksprodukt.

Boks 2 : Datakilder for delprosjektet Levekår i landbruksbefolkningen

Intervjuundersøkelsen Levekår i landbruksbefolkningen 1995

Intervjuskjema for undersøkelsen ble utformet av Statistisk sentralbyrå i samarbeid med en faglig styringsgruppe oppnevnt av Norges forskningsråd. Skjemaet var sammensatt dels av sentrale spørsmål hentet fra den ordinære Levekårsundersøkelsen 1995, og dels av spørsmål utformet spesielt med sikte på landbruksbefolkningen. Intervjuskjemaet er gjengitt i dokumentasjonsrapporten fra undersøkelsen (Statistisk sentralbyrå 1996) og i Løwe (1998b).

Utvalget

LLB- 95 bygger på et tilnærmet landsrepresentativt utvalg av gårdsbruk. Utvalget for undersøkelsen er basert på bruket som trekkgrunnlag, med utgangspunkt i Landbruksregisteret per oktober 1995. For å komme med i undersøkelsen, måtte bruket ha minst 5 dekar jordbruksareal i drift og/eller oppfylle minst ett av kriteriene i et nærmere definert sett av betingelser for jordbruksproduksjon (jf. Løwe 1998b). I tillegg ble det lagt vekt på å sikre bred representasjon av bruk fra ulike regioner i landet. Utvalget ble stratifisert med utgangspunkt i seks landsdelsregioner. Vi viser til dokumentasjonsrapporten (Statistisk sentralbyrå 1996) for nærmere informasjon om utvalgskriterier.

Utvalget av personer til intervjuundersøkelsen og definisjonene av gårdbruker og landbruksbefolkningen var basert på følgende kriterier: I tillegg til registrert gårdbruker, skulle også alle ektefeller og samboere intervjues, enten de deltok i driften av bruket eller ikke. Dersom en annen person enn registrert bruker hadde hovedansvaret for gårdsdriften, ble denne personen regnet som bruker i intervjuet, dvs. at gårdbrukerne i undersøkelsen ikke nødvendigvis står som eier av gårdsbruket. I tillegg skulle en intervju alle personer i alder 18 - 79 år som deltok regelmessig i gårdsdriften (inklusive ansatte) og deres eventuelle ektefeller eller samboere.

Bruttoutvalget for undersøkelsen omfattet i utgangspunktet 1799 gårdsbruk og 3531 personer. En del av disse brukene oppfylte ikke kravet til omfang av gårdsdriften eller falt fra av andre årsaker. Frafallet ved gjennomføringen av undersøkelsen var på 268 bruk, slik at nettoutvalget bestod av 1401 bruk/gårdbrukere (driftsansvarlige personer). Ved disse gårdsbrukene ble i alt 2918 personer intervjuet. Dette tilsvarer en svarprosent på henholdsvis 84 prosent for bruk/driftsansvarlige og 86 for landbruksbefolkningen som helhet. Vi viser også her til dokumentasjonsrapporten for nærmere oversikt og frafallsanalyse (Statistisk sentralbyrå 1996)

I ettertid har det vist seg at utvalgskriteriene, ev. i kombinasjon med seleksjon i intervjufrafallet, har ført til en viss overrepresentasjon av relativt små brukenheter i intervjuundersøkelsen sammenliknet med fordelingen av bruk etter i størrelse i jordbruksstatistikken for 1995 (Statistisk sentralbyrå 1997), jf. oversikten nedenfor. Denne oversikten viser også at det var en betydelig nedgang i andelen små bruk fra Jordbrukstellingen i 1989 til 1995. I samme perioden har det gjennomsnittlige jordbruksarealet pr. driftsenhet gått opp fra 100 til 123 dekar, dvs. at driftsarealet ved bruk som ikke er i drift føres over til andre bruk. Den årlige statistikken over bruk i drift har siden 1984 bygger på oppgaver fra bruk som søker produksjonstillegg pr. 31. juli i år. Bruk under 5 dekar tas ikke med i statistikken.

Driftsenheter etter størrelse på jordbruksareal (prosent)	1989 Jordbruks- tellinga	1995 Jordbruks- tellinga	1995* Levekår
5,0 - 49,9 dekar	37,3	28,7	40,6
50,0 - 99,9 dekar	25,1	24,2	27,0
100,0 - dekar	37,6	47,1	32,4

* Bruk i minste gruppe kan være under 5 dekar, hvis bruket oppfylte andre krav for å delta i intervjuundersøkelsen

Koblinger av inntektsdata

Levekårsprosjektet omfatter også en analyse av inntektsnivå og inntektsutvikling for utvalget fra intervjuundersøkelsen på grunnlag av koblinger av inntektsdata fra register. Tilkoblingen av registerdata har foregått i flere trinn. Intervjumaterialet i LLB-95 ble våren 1996 utvidet med registerdata om inntekt, formue og gjeld fra Selvangivelsesregisteret 1994 (i tilknytning til oppdraget om gjennomføring av intervjuundersøkelsen). Koblingene for inntekt var i hovedsak begrenset til arbeidsinntekt (næringsinntekt og pensjonsgivende lønnsinntekt). Dette datamaterialet ble i 1999 supplert med mer fullstendige inntektsopplysninger fra Inntektsregisteret 1994 og Inntektsregisteret 1995, samt retrospektive inntektsdata for perioden 1989 -1993 fra Likningsregisteret 1989-1992 og Inntektsregisteret 1993. Prosjektet har et tredelt mål for inntektsanalysene: (i) kartlegge inntektsstruktur og inntektsnivå i 1994/1995 på individ og husholdsnivå for landbruksbefolkningen, (ii) sammenlikne med inntektsnivået i i ulike grupper befolkningen som helhet på grunnlag av Levekårsundersøkelsen 1995, og (iii) analysere inntektsutviklingen for bruker og ev. ektefelle/samboer i perioden 1989 - 1995.

befolkningen som helhet, på grunnlag av data fra Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994 og selvangivelsestatistikken 1994.

I den andre artikkelen (Skrede og Løwe 2000 a) analyserte vi nærmere hvilke forhold ved bruket og kjennetegn ved gårdbrukerne som har størst betydning henholdsvis for inntekten fra gårdsbruket, og for sannsynligheten for å ha lønnsarbeid utenfor bruket og for nivået av eventuell lønnsinntekt i 1994 og i 1995. Analysen viste at både størrelsen av driftsarealet og produksjonsform hadde stor betydning for omfanget av næringsinntekt i de to årene. Melkeprodusentene hadde høyest næringsinntekt og arbeidet mest på bruket. Gårdbrukernes inntektsstruktur preges imidlertid av et generasjonsskifte mellom eldre og yngre gårdbrukere. Det er større variasjon i tilpasningsformene for driften av gårdsbruket i den yngre generasjonen av gårdbrukere. Eldre gårdbrukere som fortsatt hadde driftsansvar for bruket i 1995 hadde i liten grad lønnsarbeid utenfor bruket. De hadde også i gjennomsnitt lave inntekter fra gårdsbruket. En del i denne gruppen var blitt pensjonister og hadde etter alt å dømme trappet ned på arbeidet på gården. Blant de yngre gårdbrukerne hadde størrelsen av gården stor betydning for næringsinntekten, men mindre betydning for omfanget av gårdbrukernes lønnsarbeid, bortsett fra de aller største brukene. Nesten halvparten av de yngre bøndene hadde arbeidet utenfor bruket som hovedyrke i 1995. Andelen var høyest i gruppen som hadde relativt lang utdanning.

I denne artikkelen ser vi nærmere på inntektsutviklingen for landbruksbefolkningen i perioden 1989-1995. Den første delen av artikkelen behandler utviklingen av gårdbrukernes inntekter. Deretter supplerer vi med hovedtrekk fra analysen av ektefellenes arbeidsinnsats på gårdsbruket og i lønnsarbeidsmarkedet og ser nærmere på utviklingen i ektefellenes samlede inntekter i perioden. Avslutningsvis sammenlikner vi inntektsnivået for gårdbrukerhushold i 1994 med inntektsnivået i befolkningen som helhet på grunnlag av data fra Levekårsundersøkelsen 1995 og Inntekt- og formuesundersøkelsen 1994.

Begrensninger i datagrunnlaget

Levekårs materialet gir en unik mulighet til å sammenstille opplysningene fra intervjuet med inntektsopplysninger fra register for personer som har hatt tilknytning til bruket i perioden 1989-1995. På noen områder gir intervjumaterialet oss sikre kjennetegn for tidligere år i perioden. Intervjumaterialet gir opplysninger

om hvilket år gårdbrukeren overtok driftsansvaret for bruket, og om tilflyttingsår for ektefeller og samboer. Dermed kan vi for hvert år i analyseperioden avgrense registeropplysningene til personer som har drevet eller har hatt tilknytning til gården i *hele* inntektsåret. Noen av opplysningene fra intervjuet er faste kjennetegn som ikke kan forandre seg, så som fødselsår for gårdbruker og ektefelle og gårdsbrukets geografiske plassering (region).

Andre kjennetegn ved gårdsbruk og ved personer kan i prinsippet ha endret seg i løpet av perioden. Gårdbrukernes utdanningsnivå og yrkestilknytning utenfor bruket kan ha endret seg. Gårdsbrukets driftsareal kan ha blitt både større og mindre. Utvidelser kan ha skjedd ved kjøp eller leie av tilleggsjord, og driftsarealet kan ha blitt redusert ved at det har blitt avstått jord til andre formål (f.eks. til boliger eller hyttebygging). Det kan også ha skjedd betydelige endringer både i produksjonsform og i arbeidsinnsatsen på bruket. F.eks. kan gårdbrukere som hadde husdyrhold eller kornproduksjon som viktigste produksjonsform i 1995, ha hatt melkeproduksjon som viktigste produksjonsform på et tidligere tidspunkt i perioden.

I opplegget av de empiriske analysene har vi forsøkt på ta hensyn til denne usikkerheten, ved å skille mellom bakgrunnskjenntegn som vi regner som rimelig stabile og bakgrunnskjenntegn som vi regner som mer usikre mht stabilitet. Vi har antatt at det er mer sannsynlig at det har skjedd endringer i yrkestilknytning og viktigste produksjonsform, enn i gårdbrukernes utdanningsnivå og i gårdsbrukets driftsareal³. Ved å skille mellom sikre og mer usikre bakgrunnskjenntegn i de multivariate analysene, kan vi til en viss grad belyse hvor sannsynlig det er at det har skjedd endringer i bakgrunnskjenntegnene.

For analysene er det et betydelig større problem at vi ikke har tilgang til direkte sammenliknbare inntektsopplysninger for perioden som helhet. Analysen av gårdbrukeres inntektsstruktur i 1994 og 1995 som ble presentert i Økonomiske analyser nr. 3 tidligere i år (Skrede og Løwe 2000 a), var basert på *netto næringsinntekt* som felles inntektsmål for de to årene. I det retrospektive datamaterialet fra perioden 1989-1993 har vi bare tilgang til opplysninger om netto næringsinntekt for 1993, mens vi for de øvrige årene må basere oss på *pensjonsgivende inntekt fra næring* som mål på inntekten fra næringsvirksomheten. Årsakene til at vi mangler opplysninger om næringsinntekt for de tidligere årene er at registergrunnlaget for den fullsten-

3 Det framgår av boks 2 at vi har en overvekt av relativt små gårdsbruk i intervjuutvalget sammenliknet med gårdsbruksstrukturen i 1995, slik den beskrives av jordbruksstatistikken for 1995. Det er også en viss overvekt av små bruk sammenliknet med fordelingen på grunnlag av Jordbrukstellinga 1989. Dette tyder på at gårdsbrukene i intervjuundersøkelsen i mindre grad enn utviklingen i landbruket generelt har vært berørt av den pågående prosessen med konsentrasjon av det samlet driftsarealet på færre og større enheter. Det er mer sannsynlig at gårdsbruk som tidligere var melkeprodusenter har endret produksjonsform. Siden midten av 1980-tallet har det vært gjennomført betydelig reguleringstiltak for å få ned overproduksjonen av melk, bl.a. ved innføring av i produsentkvoter for melk (St-meld. nr. 19 (1999-2000)).

dige Selvangivelsestatistikken og det nye Inntektsregisteret først ble etablert f.o.m. 1993⁴.

Sammenlikningsgrunnlaget over tid svekkes imidlertid også av at heller ikke pensjonsgivende inntekt for næringsdrivende gir et direkte sammenlignbart inntektsbegrep over tid for hele perioden, på grunn av de betydelige endringene som skjedde i forbindelse med skattereformen i 1992⁵. For selvstendige næringsdrivende tilsvarende pensjonsgivende inntekt beregnet personinntekt fra næring⁶. Innføringen av delingsmodellen i skattereformen av 1992 endret beregningsgrunnlaget for personinntekt fra næring, samtidig som reformen også medførte betydelige endringer i beregningsgrunnlaget for selve næringsinntekten. Avskrivings-satsene på driftsmidler ble redusert og gevinster på salg av driftsmidler ble tatt til inntekt på et tidligere tidspunkt enn før reformen. Disse og andre endringer utvidet beregningsgrunnlaget for næringsinntekten. På den andre siden bidro innføringen av delingsmodellen til at beregningsgrunnlaget for personinntekten ble redusert. Før reformen ble det beregnet personinntekt fra næringsvirksomhet bare for personlig næringsdrivende. I korthet ble personinntekten beregnet som næringsinntekten minus et standardfradrag. Denne størrelsen, som ble betegnet som restinntekt, ble fratrukket gjeldsrenter hvis gjeldsrentene oversteg en viss andel av næringsinntekten.

Etter skattereformen beregnes personinntekten for næringsdrivende og aktive eiere ved at den deler den totale næringsinntekten i en kapitalinntektsdel og en personinntektsdel (Thoresen og Aarbu 1995). Dette innebærer at næringsdrivende som har aktiv driftskapital i virksomheten vil få redusert skatt for næringsinntekt som beskattes som kapitalinntekt, sammenliknet med alternativ beskatning som personinntekt⁷. Det er grunn til å regne med at disse endringene har berørt gårdbrukeres inntektsforhold, siden aktiv gårds-

drift i dag jevnt over kjennetegnes av en betydelig innsats av driftskapital (maskiner og bygninger).

2. Gårdbrukernes inntektsutvikling i perioden 1989 -1995

Det er et problem at vi ikke har et helt sammenliknbart inntektsmål for perioden som helhet, og det er nødvendig å vurdere mulige feilkilder ved dette. Tabell 1 viser utviklingen av gårdbrukeres gjennomsnittlige næringsinntekt og gjennomsnittlig beregnet personinntekt i løpende kroner for de tre årene hvor vi har opplysninger om begge inntektstypene.

Reduksjon i gjennomsnittlig næringsinntekt fra 1993 til 1995 - men stor spredning på individnivå

Den gjennomsnittlige næringsinntekten var litt høyere i 1993 enn i 1994 og 1995, da den gjennomsnittlige næringsinntekten i løpende kroner sto nesten stille. Omregnet til faste priser tilsvarende dette en nedgang på vel 8,5 prosent i gjennomsnittsinntekten fra 1993 til 1995. Dette er ikke uventet, i lys av at også den mer detaljerte analysen av inntektsdannelsen på grunnlag av datamaterialet fra inntekts- og formuesundersøkelsene (IF) og næringsoppgavene i inntekts- og formuesundersøkelsene for personlig næringsdrivende (IFN) viste en nedgang i næringsinntekten for jordbruk fra 1992 til 1994, med relativt størst nedgang for melkeprodusentene (Lund 1998, Lund, Løwe og Skrede 1998). Det kan imidlertid også ha en viss betydning at beregningene for 1994 og 1995 omfatter flere bruk og personer enn beregningene for 1993⁸.

Det synkende gjennomsnittsnivået for næringsinntekten fra 1993 til 1995 dekker imidlertid over en betydelig inntektsvariasjon på individnivå. I den detaljerte analysen av inntektsendringene fra 1994 til 1995 fant vi at det bare var seks prosent av gårdbrukerne i utvalget som hadde uendret næringsinntekt fra 1994 til 1995. Hovedtyngden av disse hadde svært lav eller

4 Etableringen av Selvangivelsesregisteret basert på opplysninger fra likningskontorenes datastøttete selvangivelsebehandling f.o.m 1993 innebærer at det er mulig å hente ut registerbaserte opplysninger som langt på vei gir grunnlag for å etablere et tilsvarende inntektsregnskap for alle bosatte i landet som det fullstendige inntektsregnskapet i inntekts- og formuesundersøkelsene, i hvert fall for lønnsstakere. For selvstendige næringsdrivende vil det fortsatt være nødvendig å ha adgang til de fullstendige næringsoppgavene for å etablere et fullstendige inntektsregnskap tilsvarende det som benyttes i inntekts- og formuesundersøkelsene for personlig næringsdrivende.

5 Det vil føre for langt å gå detaljert inn på de ulike endringene som skjedde i forbindelse med skattereformen 1992. Beskrivelsen her bygger på en noe forenklet framstilling av de viktigste endringene i reformen som berører pensjonsgivende inntekt for næringsdrivende, slik endringene er beskrevet i Thoresen og Aarbu (1995). Det vises for øvrig til denne artikkelen for mer utfyllende opplysninger.

6 Formelt sett tilsvarende personinntekt fra næring beregnet personinntekt, lønn fra delingsforetak hvor mottakeren får beregnet personinntekt og sykepenger som erstatter lønn fra delingsforetak (Thoresen og Aarbu 1995). Dette medfører at pensjonsgivende inntekt for selvstendig næringsdrivende i prinsippet kan være høyere enn beregnet personinntekt fra næring. Vi antar imidlertid at denne feilkilden er av relativt beskjeden størrelse for selvstendig gårdbrukerne, da denne type kombinasjonsinntekt må antas å være mer vanlig i andre former for næringsvirksomhet.

7 Kapitalinntektene beskattes som bekjent med en flat skattetakst (som har vært 28 prosent siden innføringen av skattereformen i 1992), mens personinntekten er underlagt de vanlige skattereglene for personinntekter med en betydelig høyere marginal skattesats for inntekter som overstiger grensene for toppskatt. Her har inntektsgrensene og skattesatsene variert over tid.

8 Tabellen viser at det var 136 av gårdbrukere som ble intervjuet i 1995 som hadde overtatt driftsansvaret for gårdsbruket i løpet av 1993 og derfor ikke er med ved beregningen av gjennomsnittstallene for 1993 i tabell 1. Det er sannsynlig at det forholdsvis høye innslaget av nye gårdbrukere i 1994 og 1995 kan ha hatt en viss betydning for de lave gjennomsnittstallene for næringsinntekten i 1994 og 1995. Nye gårdbrukere kan en annen inntektsstruktur enn gårdbrukere som har drevet gårdsbruket lengre, med f.eks. større innslag av lønnsarbeid. Dessuten tenderer omlegginger av gårdsdriften og omfanget av nye investeringer av driftskapital i gårdsbruket til å øke betydelig like etter et generasjonsskifte i driften av gårdsbruket, med tilsvarende store avskrivinger som går til fradrag før netto næringsinntekt fastlegges (Sand (1999).

Tabell 1. Netto næringsinntekt og beregnet personinntekt fra næring (pensjonsgivende inntekt) for gårdbrukere. Gjennomsnitt 1993, 1994 og 1995. 1 000 (løpende) kroner. B. Beregnet personinntekt i prosent av netto næringsinntekt. Gjennomsnitt 1993, 1994 og 1995

	A. Netto næringsinntekt			A. Beregnet personinntekt fra næring			B. Beregnet personinntekt prosent av næringsinntekt			N ¹ (1994//1995)
	1993	1994	1995	1993	1994	1995	1993	1994	1995	
Alle (Standardavvik i 1 000 kr)	120 (110)	112 (120)	113 (111)	53 (68)	54 (72)	60 (76)	44	48	53	
<i>Kjønn</i>										
Menn	123	116	117	54	57	62	44	49	53	1 270
Kvinner	85	74	80	38	32	39	44	43	49	129
<i>Fødselsår</i>										
Født etter 1964	-	78	95	-	25	54	-	32	57	64
Født 1950-1964	125	115	120	49	49	58	39	43	48	477
Født 1935-1949	135	134	131	63	68	72	47	51	55	574
Født før 1935	82	72	72	43	43	39	52	60	54	284
<i>Gårdbrukers utdanning i 1995</i>										
Grunnskolenivå (7-9 år)	103	96	95	50	49	51	49	51	54	398
Videregående skolenivå I (10 år)	122	117	115	61	64	65	50	55	57	360
Videregående skolenivå II (11-12 år)	139	130	132	57	59	70	41	45	53	520
Universitet/høyskolenivå (13+ år)	85	76	85	18	21	23	22	28	27	118
<i>Arbeid utenom bruket i 1995</i>										
Har ikke arbeid utenom bruket	154	145	144	79	80	89	53	55	62	647
Har noe inntekt utenom bruket	143	134	132	64	70	76	45	52	58	240
Hovedinntekt utenom bruket	61	61	65	13	14	14	21	23	22	505
<i>Region</i>										
Flatbygder på Østlandet	124	116	124	42	38	54	34	47	44	350
Dal- og fjellbygder på Østlandet	107	102	102	43	47	51	40	46	50	216
Vestlandet	88	84	83	38	42	41	43	50	49	385
Rogaland	172	169	155	81	91	89	47	54	57	131
Trøndelag	141	126	131	76	72	81	54	57	62	199
Nord-Norge	136	130	128	79	85	86	58	65	67	117
<i>Viktigste produksjonsform i 1995</i>										
Melkeproduksjon	186	178	172	97	103	107	52	58	62	451
Husdyrhold	78	71	72	34	34	38	44	48	53	453
Kornproduksjon	85	79	89	20	18	28	24	23	31	278
Annen produksjon	90	91	96	27	29	31	30	32	32	158
<i>Bruksstørrelse i 1995</i>										
0-49 dekar fulldyrket jordbruksareal	65	64	68	28	29	30	43	45	44	567
50-99 dekar	114	106	103	52	55	56	46	52	54	378
100-199 dekar	170	163	161	80	83	93	47	51	58	339
200 dekar og mer	235	225	230	89	94	121	38	42	53	114
<i>Gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid på bruket i 1995</i>										
0-10 timer	58	60	61	16	16	13	28	27	21	175
10-30 timer	58	50	75	14	14	17	24	28	23	368
30-50 timer	127	118	118	61	61	66	48	35	56	390
50 timer og over	189	186	181	93	100	110	49	54	61	421
N	1 262	1 398	1 398	1 262	1 398	1 398	1 262	1 398	1 398	

1 P.g.a. vekting/avrunding til hele tall blir marginalfordelingen for enkelte bakgrunnsvariable 1 399.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

negativ næringsinntekt (underskudd i næring). Resten av utvalget var delt i to omtrent like store deler, som hadde enten betydelig økning eller betydelig nedgang i næringsinntekten fra 1994 til 1995 (Skrede og Løwe 2000 a). Vi har ikke gått tilsvarende detaljert inn i inntektsendringene på individnivå fra 1993 til 1994. De

store standardavvikene på gjennomsnittsinntekten i tabell 1 viser imidlertid at fordelingen i datamaterialet generelt kjennetegnes av stor spredning enten vi ser på næringsinntekten eller på den pensjonsgivende inntekten. Standardavviket på gjennomsnittsinntektene er så stort at nedgangen i den gjennomsnittlige

næringsinntekten fra 1993 til 1994 ikke er statistisk signifikant på et rimelig forkastningsnivå. Alt i alt illustrerer dette at endringene på gjennomsnittsnivå innen fordelingene for de enkelte bakgrunnskjennetegnene i beste fall viser toppen på et isfjell, slik vi tidligere har pekt i på i tilknytning til analysen av inntektsstrukturen i 1994 og 1995 (Skrede og Løwe 2000 a). Dette viser at inntektsstruktur og inntektsutvikling i landbruket må belyses gjennom multivariate analyser som gir mulighet for å forklare mer av strukturen i den underliggende variasjonen.

Hvor egnet er personinntekten som inntektsmål?

Tabell 1 bekrefter at den gjennomsnittlige beregnede personinntekten fra næring ligger betydelig *under* gjennomsnittlig netto næringsinntekt i alle de tre årene i perioden. Dette er ikke overraskende, siden netto næringsinntekt skal dekke både beregnede kapitalinntekter tilskrevet driftskapitalen og eventuell personinntekt for familiemedlemmer som arbeider på bruket. Den gjennomsnittlige personinntekten fra næring økte imidlertid svakt fra 1993 til 1995, både for utvalget totalt og i fordelingen for de fleste undergruppene. Dette fører til at personinntektens *andel* av næringsinntekten også øker fra 1993 til 1995, totalt og innen de ulike undergruppene. Isolert sett tyder dette på at det gjennomsnittlige omfanget av driftskapital som kan tilskrives kapitalinntekt har gått noe ned fra 1993 til 1995⁹. Dette *kan* være et tegn på at investeringslysten i landbruket kan ha avtatt noe de siste årene i perioden. Siden vi ikke holder gruppen av bruk som følges over tid konstant, kan vi imidlertid ikke trekke sikre konklusjoner her.

Tabellen viser også at personinntektens *andel* av næringsinntekten er markert lavere for noen undergrupper i datamaterialet enn for utvalget som helhet. Det gjelder bl.a. gårdbrukere med hovedyrke utenfor bruket, gårdbrukere med kornproduksjon som viktigste produksjonsform og gårdbrukere med kort arbeidstid på bruket. Dette er undergrupper som skilte seg ut med relativt høye gjennomsnittlig lønnsinntekter i analysen av inntektsstrukturen for 1994 og 1995. Analysen viste også at det er stor samvariasjon mellom disse bakgrunnskjennetegnene, dvs. at de hver for seg i stor grad beskriver ulike kjennetegn ved en og samme undergruppe (Skrede og Løwe 2000 a). At personinntekten er relativt lavere for gårdbrukere i denne undergruppen, bekrefter at gruppen har et relativt høyt gjennomsnittsnivå for driftskapital på gårdsbrukene sine.

Isolert sett illustrerer dette at kornproduksjon er relativt kapitalkrevende pga. et relativt høyt mekaniseringsnivå. Trolig har det også betydning at deltids-gårdbrukere med lønnsinntekt fra hovedyrke har øko-

nomisk evne til å klare seg med liten personinntekt fra bruket. Dette kan bidra til å at de legger lavere terskler for investeringene på bruket, enn gårdbrukere som større grad må leve av inntekten fra gårdsbruket. Når personinntektens andel av næringsinntekten er særlig lav for undergrupper som har høy gjennomsnittlig lønnsinntekt, tyder dette på at beregnet personinntekt fra næring fanger opp en dobbel tilpasningsstrategi i forholdet mellom næringsdrift og lønnsarbeid i minst like stor grad som næringsinntekten gjør. Dette tyder på at pensjonsgivende inntekt kan være like vel-egnet som næringsinntekten for analyse av inntektsutviklingen for denne gruppen av gårdbrukere.

På den andre siden er det utslag i tabellen som tyder på at personinntekten fra næring i *mindre grad* enn næringsinntekten fanger opp variasjon i driftsresultatene for gårdbrukere som har driften av gårdsbruket som hovedvirksomhet. Personinntektens andel av næringsinntekten er gjennomgående lavere for gårdbrukere med de største gårdsbrukene (200 dekar og større) enn for gårdbrukere med mindre bruk. Det er heller ikke overraskende at de største gårdsbrukene har et relativt større omfang av driftskapital enn de mindre brukene. Samlet sett tyder imidlertid variasjonen i personinntektens andel av næringsinntekten på at det er *to* ulike grupper av gårdbrukere som har relativt stort innslag av driftskapital i gårdsdriften, på den ene siden gårdbrukere med store bruk og på den andre siden gårdbrukere med relativt høy lønnsinntekt. Dette innebærer i så fall at personinntekten i mindre grad enn næringsinntekten vil fange opp underliggende ulikheter i inntektsstrukturen knyttet til slike forhold.

Betydelige utslag av delingsmodellen

Tabell 2 viser gjennomsnittlig årlig pensjonsgivende næringsinntekt for gårdbrukere i perioden 1989-1995, der gjennomsnittet for årene *før* 1994 er beregnet på grunnlag av andelen i intervjuutvalget som hadde driftsansvaret for gårdsbruket i hele inntektsåret. Tabellen viser at gårdbrukerne samlet sett har hatt nedgang i gjennomsnittlig pensjonsgivende næringsinntekt fra 1989 til 1995. I nominelle kroner gikk gjennomsnittlig pensjonsgivende inntekt ned med 6000 kroner fra 1989 til 1995. Målt i 1989 kroner tilsvarende den pensjonsgivende inntekten i 1995 en nedgang på vel 7000 kroner eller 10,6 prosent av den pensjonsgivende inntekten i 1989. Tabellen viser imidlertid også at denne nedgangen i noen grad må sees i sammenheng med innføringen av delingsmodellen i 1992.

Fra 1989 til 1990 var det markert økning i gjennomsnittlig pensjonsgivende inntekt, både totalt og for de fleste undergruppene. For enkelte undergrupper (melkeprodusenter og gårdsbruk i Rogaland) var det også

9 En annen mulig forklaring kunne være at andelen beregnet personinntekt tilskrevet ektefelle og ev. andre familie medlemmer var redusert fra 1993 til 1995, slik at gårdbrukers personinntekt var blitt relativt større. Den detaljerte analysen viser at det i hvert fall ikke gjelder ektefelles andel av personinntekten, jf. utviklingen av den samlede personinntekten på parnivå i tabell 6 i del 3.

Tabell 2. Gjennomsnittlig pensjonsgivende næringsinntekt for gårdbrukere 1989-1995. 1 000 (løpende) kroner

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Alle gårdbrukere (Standardavvik)	66 (73)	75 (80)	73 (81)	58 (72)	53 (68)	54 (71)	60 (76)
<i>Kjønn</i>							
Menn	68	77	75	59	54	57	62
Kvinner	44	52	53	38	38	32	39
<i>Fødselsår</i>							
Født etter 1964	-	-	-	-	-	25	54
Født 1950-1964	62	67	71	51	49	49	58
Født 1935-1949	75	88	82	69	63	68	72
Født før 1935	54	62	60	48	43	43	39
<i>Gårdbrukers utdanning i 1995</i>							
Grunnskolenivå (7-9 år)	59	67	65	54	50	49	51
Videregående skolenivå I (10 år)	69	81	77	68	61	64	65
Videregående skolenivå II (11-12 år)	79	89	90	63	57	59	70
Universitet/høyskolenivå (13+ år)	(26)	28	25	16	18	21	23
<i>Arbeid utenom bruket i 1995</i>							
Har ikke arbeid utenom bruket	95	108	107	86	79	80	89
Har noe inntekt utenom bruket	77	82	81	70	64	70	76
Hovedinntekt utenom bruket	17	23	22	12	13	14	14
<i>Region</i>							
Flatbygder på Østlandet	59	73	65	44	42	38	54
Dal- og fjellbygder på Østlandet	58	63	62	46	43	47	51
Vestlandet	52	59	58	49	38	42	41
Rogaland	107	112	114	90	81	91	89
Trøndelag	83	95	93	75	76	72	81
Nord-Norge	70	81	89	78	79	85	86
<i>Viktigste produksjonsform i 1995</i>							
Melkeproduksjon	119	129	132	111	97	103	107
Husdyrhold	39	44	42	33	34	34	38
Kornproduksjon	41	53	43	21	20	18	28
Annen produksjon	29	39	33	26	27	29	31
<i>Bruksstørrelse i 1995</i>							
0-49 dekar fulldyrket jordbruksareal	29	33	33	28	28	29	30
50-99 dekar	64	72	73	61	52	55	56
100-199 dekar	103	116	111	84	80	83	93
200 dekar og mer	131	159	146	101	89	94	121
<i>Gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid på bruket i 1995</i>							
0-10 timer	22	30	30	16	16	16	13
10-30 timer	21	26	22	14	14	14	17
30-50 timer	71	83	77	64	61	61	66
50 timer og over	115	128	129	105	93	100	110
N	1 095	1 131	1 186	1 232	1 262	1 398	1 398

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

en økning i den gjennomsnittlige pensjonsgivende inntekten fra 1990 til 1991, mens gjennomsnittet gikk svakt ned totalt og for de aller fleste undergruppene. I 1992 ble delingsmodellen innført, og beregnet personinntekt ble avhengig av nivået på driftskapitalen i bruket. Tabellen viser at dette ga betydelige utslag innen de aller fleste undergruppene. For alle gårdbrukerne under ett ble den gjennomsnittlig pensjonsgivende inntekten redusert med 15 000 kroner, men reduksjonen var betydelig større innen enkelte undergrupper. Vi ser i tabell 2 at undergruppene hvor den

pensjonsgivende inntekten var relativt lav i forhold til næringsinntekten i perioden 1993 - 1995, også hadde en relativt større reduksjon av den pensjonsgivende inntekten fra 1991 til 1992 enn det øvrige utvalget. Gårdbrukere med relativt stort driftsareal hadde større reduksjon i pensjonsgivende inntekt enn gårdbrukere med mindre bruk, med en nedgang henholdsvis 27 000 kroner for gårdbrukere med bruk mellom 100 og 200 dekar driftsareal og 45 000 kroner for dem med større bruk. Relativt sett er det også en stor reduksjon i gjennomsnittlig pensjonsgivende inntekt for

Tabell 3. Gjennomsnittlig pensjonsgivende lønnsinntekt for gårdbrukere 1989-1995. 1 000 (løpende) kroner

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Alle gårdbrukere (Standardavvik)	67 (87)	70 (90)	73 (99)	73 (99)	75 (101)	78 (105)	80 (107)
<i>Kjønn</i>							
Menn	69	71	79	75	78	80	82
Kvinner	41	47	48	48	50	54	56
<i>Fødselsår</i>							
Født etter 1964	-	-	-	-	-	73	77
Født 1950-1964	77	84	87	89	94	97	100
Født 1935-1949	74	77	80	83	84	87	89
Født før 1935	41	41	38	33	31	28	27
<i>Gårdbrukers utdanning i 1995</i>							
Grunnskolenivå (7-9 år)	45	47	46	48	47	48	48
Videregående skolenivå I (10 år)	64	69	70	68	72	77	78
Videregående skolenivå II (11-12 år)	66	70	74	72	45	77	80
Universitet/høyskolenivå (13+ år)	163	166	174	183	184	189	192
<i>Arbeid utenom bruket i 1995</i>							
Har ikke arbeid utenom bruket	21	19	17	15	12	11	8
Har noe inntekt utenom bruket	51	52	54	54	57	58	61
Hovedinntekt utenom bruket	145	156	163	167	171	174	181
<i>Region</i>							
Flatbygder på Østlandet	80	85	86	86	90	95	98
Dal- og fjellbygder på Østlandet	59	62	64	61	62	61	62
Vestlandet	72	76	79	81	83	84	87
Rogaland	59	62	66	69	72	73	74
Trøndelag	57	59	59	64	67	73	72
Nord-Norge	52	53	53	52	51	52	54
<i>Viktigste produksjonsform i 1995</i>							
Melkeproduksjon	24	25	26	29	30	30	31
Husdyrhold	83	88	92	92	94	95	97
Kornproduksjon	106	110	111	114	118	127	132
Annen produksjon	85	88	91	93	91	90	91
<i>Bruksstørrelse i 1995</i>							
0-49 dekar fulldyrket jordbruksareal	95	98	101	100	99	98	102
50-99 dekar	54	57	59	64	69	72	73
100-199 dekar	48	55	56	56	60	62	65
200 dekar og mer	32	28	28	30	36	42	40
<i>Gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid på bruket i 1995</i>							
0-10 timer	89	97	99	98	103	116	123
10-30 timer	124	130	133	138	139	141	143
30-50 timer	58	61	65	63	66	66	67
50 timer og over	19	18	18	19	19	19	20
N	1 095	1 131	1 186	1 232	1 262	1 398	1 398

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

gårdbrukere i grupper som gjennomgående har relativt høy lønnsinntekt.

Utslagene av delingsmodellen bekrefter at gårdbrukerne i disse gruppene jevnt over har et høyt omfang av driftskapital i forholdet til omfanget av næringsinntekten. Det var også en ytterligere nedgang i den pensjonsgivende inntekten fra 1992 til 1993 for gårdbrukerne totalt og for de fleste undergruppene. Siden vi ikke har tilgang til opplysninger om næringsinntekten

for 1992, vet vi ikke om denne nedgangen har bakgrunn i et fall i den samlede næringsinntekten, eller om det skyldes økte investeringer i driftskapital med tilsvarende større relativ effekt av delingsmodellen. Derimot tyder økningen av pensjonsgivende inntekt fra 1993 til 1995, samtidig med at den gjennomsnittlige næringsinntekten gikk ned, på at gjennomsnittlig omfang av driftskapital har gått ned. Imidlertid er denne utviklingen mindre markert for gårdbrukere på de største brukene og for gårdbrukere med relativt

høye lønnsinntekter, slik vi har pekt på ovenfor. Alt i alt er det neppe tvil om at gårdbrukerne under ett har hatt en nedgang i pensjonsgivende næringsinntekt i perioden 1989-1995, men innføringen av delingsmodellen gjør det umulig å trekke sikre konklusjoner om hvor stor nedgangen har vært. Dette viser at utviklingen av gjennomsnittlig pensjonsgivende inntekt er et dårlig mål for utviklingen av det gjennomsnittlige inntektsnivået i landbruket for perioden som helhet. Den pensjonsgivende næringsinntekten er heller ikke alene noe velegnet grunnlag for sammenlikning med inntektsnivået for lønnsstakere.

De selektive utslagene av delingsmodellen begrenser også mulighetene til å undersøke stabiliteten i den underliggende inntektsstrukturen over tid ved hjelp av multivariate analyser, først og fremst fordi pensjonsgivende inntekt ikke gir et entydig sammenlikningsgrunnlag for perioden som helhet. Ved å sammenlikne hovedtrekkene i den underliggende inntektsstrukturen for perioden *før* og *etter* innføringen av delingsmodellen, får vi likevel et bedre grunnlag for belyse utslagene av delingsmodellene enn de foreløpige konklusjonene som kan trekkes på grunnlag av utviklingen på gjennomsnittsnivå i de bivariate fordelingene i tabell 1 og tabell 2. Vi kommer tilbake til dette nedenfor.

Økning i gjennomsnittlig lønnsinntekt

Tabell 3 viser at gårdbrukere i perioden 1989-1995 økte den gjennomsnittlige lønnsinntekten med 13 000 kroner. Økningen i gjennomsnittlig lønnsinntekt er noe større enn nedgangen i gjennomsnittlig pensjonsgivende næringsinntekt, slik at gårdbrukerne i utvalget samlet sett har hatt en beskjeden nominell økning av den samlede pensjonsgivende inntekten fra 1989 til 1995 på 7000 kroner, eller vel 10 prosent av nivået i 1989. Dette innebærer en reell nedgang i den gjennomsnittlige kjøpekraften. Den samlede pensjonsgivende inntekten på 140 000 kroner i 1995 tilsvarer knapt 119 600 i 1989-kroner, eller om lag 90 prosent av den samlede pensjonsgivende inntekten i 1989. Tabell 3 viser imidlertid at det er svært stor variasjon innen utvalget også når det gjelder omfanget av lønnsinntekten, og at spredningen i utvalget har økt i takt med økningen i gjennomsnittlig lønnsinntekt. Enkelte undergrupper i utvalget har hatt en betydelig større økning i gjennomsnittlig lønnsinntekt enn den nominelle økningen på 10 prosent, og enkelte undergrupper har hatt nedgang i gjennomsnittlig lønnsinntekt. Gårdbrukere med kornproduksjon som viktigste produksjonsform i 1995 har f.eks. økt den gjennomsnittlige lønnsinntekten med 26 000 kroner fra 1989 til 1995, mens lønnsinntekten for gårdbrukere som i 1995 hadde hovedyrke utenfor bruket, økte med 36 000 kroner fra 1989 til 1995. I begge tilfelle tilsvarer dette en nominell vekst på knapt 25 prosent.

På den andre siden ser vi at lønnsinntekten for de eldste gårdbrukerne har vært jevnt fallende i hele perio-

den, og at gårdbrukere som ved intervjuet i 1995 oppga at de ikke arbeid utenfor bruket, tidligere i perioden hadde en litt høyere gjennomsnittlig lønnsinntekt. Dette bekrefter at de lave lønnsinntektene for disse gruppene i 1994 og 1995 kan sees i sammenheng med en langsiktig nedtrappingsprosess av arbeidet utenfor bruket. For andre undergrupper har den gjennomsnittlige nominelle inntekten fra lønnsarbeid endret seg svært lite i perioden. Gårdbrukere som i 1995 arbeidet gjennomsnittlig mer enn 50 timer per uke på bruket har hatt nesten uendret og lav gjennomsnittlig lønnsinntekt i hele perioden. Gjennomsnittlig lønnsinntekt har også holdt seg relativt stabil på lavt nivå for gårdbrukere med stort driftsareal.

Stabilitet i inntektsstrukturen for gårdsbruket

Vi har tidligere benyttet en enkel lineær regresjonsanalyse (OLS) til å kartlegge variasjonen i næringsinntekten i 1994 og 1995, der vi så næringsinntekten som en lineær funksjon av ulike kjennetegn ved bruket og ved brukerne (Skrede og Løwe 2000a). Vi ønsker i utgangspunktet å benytte samme type metode og forklaringsmodell til å kartlegge inntektsstrukturen for perioden 1989-95. Begrensningene i datagrunnlaget svekker imidlertid både sammenlikningsgrunnlaget for analysene for hvert enkelt inntektsår, så vel som tilgangen av sikker informasjon om de enkelte forklaringsvariabelene som vi tidligere benyttet i analysen av inntektsstrukturen for 1994 og 1995.

For det første medfører delingsmodellen at pensjonsgivende næringsinntekt *før* og *etter* innføringen av modellen ikke gir sammenliknbare inntektsbegrep. Analysen ovenfor av forholdet mellom netto næringsinntekt og beregnet personinntekt tydet også at det har vært klare seleksjonseffekter i effektene av delingsmodellen, ved at utslagene har vært relativt større for noen grupper av gårdbrukere enn for andre. Her har imidlertid mulighet til å undersøke effektene av delingsmodellen nærmere ved å sammenlikne effektene ulike forklaringsvariable for årene *før* og *etter* innføringen av delingsmodellen. For 1994 og 1995 kan vi også sammenlikne utslagene av bakgrunnskjenne-tegnene i pensjonsgivende næringsinntekt direkte med de tidligere beregningsresultatet for estimert næringsinntekt, siden vi her har tilgang til begge inntektsbegrepene og identiske bakgrunnskjenne-tegn på bruksnivå.

I tillegg må vi som tidligere nevnt ta et visst forbehold om at noen av bakgrunnskjenne-tegnene ved bruket kan ha endret seg i løpet av perioden. I de detaljerte analysene har vi tatt hensyn til dette ved å beregne estimert pensjonsgivende næringsinntekt for gårdbrukere for hvert av årene i perioden 1989-1995 ved to alternative sett av forklaringsvariable (modeller) for hvert av årene. I det ene settet har vi bare tatt med bakgrunnskjenne-tegn hvor vi er relativt sikre på gyldigheten for perioden som helhet. I tillegg til de faste kjenne-tegnene fødselsår og regional forankring har vi her også tatt med gårdbrukers utdanningsnivå og

Tabell 4. Estimert pensjonsgivende næringsinntekt for gårdbrukere. 1989, 1992 og 1995. Regresjon

	1989			1992			1995		
	B(100 kr)	Beta	Sig ¹	B(100 kr)	Beta	Sig ¹	B(100 kr)	Beta	Sig ¹
Fødselsår									
Født etter 1964	-382	-0,038		-427	-0,088	**	32	0,007	
Født 1950-1964	41	0,025		17	0,011		226	0,140	***
Født 1935-1949 (Referanse: Født før 1935)	161	0,110	***	163	0,112	***	320	0,205	***
Gårdbrukers utdanning i 1995									
Videregående skolenivå I (10 år)	16	0,010		100	0,061	*	96	0,055	*
Videregående skolenivå II (11-12 år)	70	0,046		11	0,007		43	0,027	
Universitet/høyskolenivå (13+ år) (Ref.: Grunnskolenivå, 7-9 år)	-163	-0,060	*	-181	-0,071	**	-171	-0,063	*
Arbeid utenom bruket i 1995									
Hovedyrke utenom bruket (Ref.: Bruket er hovedyrke)	-397	-0,257	***	-336	-0,223	***	-449	-0,282	***
Region									
Flatbygder på Østlandet	120	0,071		35	0,021		61	0,035	
Dal- og fjellbygder på Østlandet	57	0,028		-128	-0,063		-143	-0,066	*
Vestlandet	37	0,022		-131	-0,080	*	-277	-0,160	***
Rogaland	341	0,139	***	96	0,039		12	0,005	
Trøndelag (Ref.: Nord-Norge)	68	0,034		-31	-0,016		-54	-0,025	
Viktigste produksjonsform i 1995									
Melkeproduksjon	516	0,337	***	602	0,398	***	476	0,293	***
Husdyrhold	56	0,037		55	0,036		95	0,059	
Kornproduksjon (Ref.: Annen produksjon)	-67	-0,038		-190	-0,107	**	-202	-0,108	**
Bruksstørrelse i 1995									
50-99 dekar fulldyrket jordbruksareal	143	0,087	**	121	0,075	**	28	0,016	
100-199 dekar	392	0,234	***	243	0,148	***	250	0,141	***
200 dekar og mer (Ref.: 0-49 dekar)	717	0,279	***	439	0,171	***	517	0,186	***
Bostedsstrøk									
Ikke spredtbygd strøk (Ref.: Spredtbygd strøk)	-10	-0,004		11	0,005		43	0,020	
Konstantledd									
R2	221			330			341		
F-verdi	0,493			0,462			0,418		
Frihetsgrader	52,55			52,22			46,93		
	1 026/19			1 156/19			1 241/19		
N	1 046			1 176			1 261		

¹ Signifikansnivå (sannsynlighet for at variabelen ikke har betydning): * P < 0.05 ** P < 0.01 *** P < 0.001.
Kilde: Statistisk sentralbyrå

brukets driftsareal i 1995.¹⁰ I det andre settet har vi tillegg tatt med *viktigste produksjonsform i 1995 og opplysningen om gårdbruker hadde hovedyrke utenfor bruket i 1995*. Det siste er en forenklet informasjon om tilpasningen i forhold til lønnsarbeidsmarkedet i 1995. Vi inkluderer derimot ikke opplysninger om timetall arbeidet i 1995, utfra en vurdering av relevans og usikkerhet for denne variabelen i de retrospektive analysene. Vi viser til den kommende rapporten fra inntektsanalysene (Skrede og Løwe 2000 b) for en

samlet oversikt av resultatene av de detaljerte beregningene for hvert modell og år i perioden. I tabell 4 viser vi beregningsresultatene for det mest omfattende datasettet for henholdsvis det første (1989) og det siste året i perioden (1995), samt for 1992 da delingsmodellen ble innført.

Generelt viste analysene at beregningene med modellen med det mest omfattende settet av forklaringsvariable ga betydelig større samlet forklaringskraft for

10 Gårdbrukers kjønn hører også med til de sikre kjennetegnene, men vi har ikke tatt dette med som eget bakgrunnstegn p.g.a, at det er en markert nedgang i antallet kvinnelige gårdbrukere i perioden, fra en gruppe som totalt sett var liten også ved intervju tidspunktet i 1995.

Tabell 5. Estimert pensjonsgivende lønnsinntekt for gårdbrukere. 1989, 1991 og 1993. Regresjon.

	1989			1992			1993		
	B(100 kr)	Beta	Sig ¹	B(100 kr)	Beta	Sig ¹	B(100 kr)	Beta	Sig ¹
Fødselsår									
Født etter 1964	30	0,002		184	0,028		252	0,040	
Født 1950-1964	60	0,031		123	0,058	*	131	0,061	*
Født 1935-1949 (Referanse: Født før 1935)	112	0,065	*	180	0,090	**	190	0,093	***
Gårdbrukers utdanning i 1995									
Videregående skolenivå I (10 år)	159	0,081	**	102	0,045		116	0,051	*
Videregående skolenivå II (11-12 år)	213	0,117	***	236	0,114	***	243	0,116	***
Universitet/høgskolenivå (13+ år) (Ref.: Grunnskolenivå, 7-9 år)	732	0,227	***	783	0,220	***	778	0,215	***
Arbeid utenom bruket i 1995									
Hovedyrke utenom bruket (Ref.: Bruket er hovedyrke)	889	0,485	***	1 150	0,552	***	1 226	0,582	***
Region									
Flatbygder på Østlandet	-112	-0,056		-120	-0,052		-122	-0,052	
Dal- og fjellbygder på Østlandet	-130	-0,054		-127	-0,045		-134	-0,047	
Vestlandet	-28	-0,014		16	0,007		12	0,005	
Rogaland	66	0,022		140	0,041		153	0,044	
Trøndelag (Ref.: Nord-Norge)	-16	-0,007		-15	-0,006		10	0,003	
Viktigste produksjonsform i 1995									
Melkeproduksjon	-137	-0,075		-94	-0,045		-50	-0,024	
Husdyrhold	78	0,042		124	0,059		163	0,077	*
Kornproduksjon (Ref.: Annen produksjon)	280	0,132	***	313	0,128	***	325	0,130	***
Bruksstørrelse i 1995									
50-99 dekar fulldyrket jordbruksareal-202	-0,104		***	-118	-0,053	*	-52	-0,023	
100-199 dekar	-196	-0,098	***	-70	-0,031		-43	-0,018	
200 dekar og mer (Ref.: 0-49 dekar)	-387	-0,126	***	-274	-0,077	**	-243	-0,067	**
Bostedsstrøk									
Ikke spredtbygd strøk (Ref.: Spredtbygd strøk)	14	0,006		29	0,010		1	0,000	
Konstantledd									
R2	275			78			-23		
F-verdi	0,489			0,524			0,542		
Frihetsgrader	51,73			67,01			73,84		
	1 026/19			1 156/19			1 185/19		
N	1 046			1 176			1 205		

¹ Signifikansnivå (sannsynlighet for at variabelen ikke har betydning): * P < 0.05 ** P < 0.01 *** P < 0.001.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

pensjonsgivende næringsinntekt enn beregningene med det reduserte settet for samtlige år i perioden. Dette tyder på at også de mer usikre bakgrunnskjenne-tegnene har holdt seg relativt stabile på bruksnivå i løpet av perioden. Dessuten var den samlede forklaringskraften av begge modellene noe høyere i de tidlige årene i perioden før delingsmodellen ble innført enn senere i perioden, dvs. at modellen totalt sett hadde noe større treffsikkerhet i årene før delingsmodellen ble innført. Vi ser av de beregnede Beta-verdiene i tabell 4 at det særlig er størrelsen av driftsarealet som har relativt sterkere betydning i 1989 (før delingsmodellen ble innført) enn i 1992 og 1995. Disse ut-

slagene av delingsmodellen gjelder også når vi tar med beregningene for de andre årene i perioden, jf. de mer detaljerte oversiktene i den kommende rapporten (Skrede og Løwe 2000 b). Sammenliknet med de tidligere analysene, viser beregningene forholdsvis sterkere (positivt) utslag for melkeproduksjon i pensjonsgivende næringsinntekt, enn de i tidligere beregningene for netto næringsinntekt. Dette må imidlertid sees i sammenheng med at arbeidsinntekt på bruket i 1995 ikke er med i modell B. Lang arbeidstid på bruket samvarierer sterkt med melkeproduksjon som viktigste produksjonsform i 1995.

Utslagene av henholdsvis melkeproduksjon og hovedyrke utenfor bruket er relativt stabile for perioden som helhet. Dette tyder på at det ikke har vært stort omfang av driftsomlegginger i perioden. Vi ser imidlertid også at gårdbrukers fødselsår får relativt større utslag på pensjonsgivende næringsinntekt på slutten av perioden. Dette bekrefter den tidligere antakelsen om at det har skjedd en nedtrapping av innsatsen på bruket for de eldste gårdbrukerne i årene forut for intervjuetidspunktet, jf. (Skrede og Løwe 2000a). Samlet sett tyder beregningene på at hovedtrekkene i gårdbrukernes inntektsstruktur som vi tidligere har beskrevet på grunnlag av datamaterialet for 1994 og 1995, har betydelig grad av gyldighet for tidligere år i perioden, også når den anvendes på pensjonsgivende næringsinntekt. Vi legger da vekt på stabiliteten av de estimerte standardiserte koeffisientene (Beta-verdiene). Størrelsen av bruket har betydning også for den pensjonsgivende inntekten, men utslagene er noe mindre enn for næringsinntekten etter innføringen av delingsmodellen. Dersom vi hadde kunnet kontrollere for variasjon i det skattemessige kapitalavkastningsgrunnlaget, ville Beta-verdiene for driftsarealet antakelig vært mer stabile.

Alt i alt tyder dette på en rimelig grad av robusthet i den underliggende variabelstrukturen, selv om pensjonsgivende næringsinntekt etter innføringen av delingsmodellen etter alt å dømme er mindre velegnet som mål for driftsresultatet for landbruket. Samlet sett forklarer imidlertid modellen fortsatt en betydelig andel av variasjonen i den pensjonsgivende inntekten, slik at vi har oppnådd en reduksjon av en del av usikkerheten som knyttet seg til utviklingen på gjennomsnittsnivå.

Stabile sammenhenger bak lønnsinntekten - men flere med hovedyrke utenfor bruket

Vi har også supplert den tidligere analysen av den underliggende inntektsstrukturen for lønnsinntekten i 1994 og 1995 med beregninger for perioden 1989-1993. Vi har ikke tilsvarende problemer med sammenlikningsgrunnlaget over tid for lønnsinntekten som vi hadde for pensjonsgivende næringsinntekt. Den pensjonsgivende lønnsinntekten påvirkes av omfanget og lønnsatsene for arbeidet utenfor bruket, og innføringen av delingsmodellen endret ikke målingen av pensjonsgivende lønnsinntekt. Derimot kan det naturligvis tenkes at innføringen av delingsmodellen kan ha påvirket gårdbrukernes tilpasning på lønnsarbeidsmarkedet, men dette er et empirisk spørsmål som vi kan undersøke nærmere i analysene. Forbeholdet om gyldigheten av de mer usikre forklaringsvariablene for de tidligere årene i perioden gjør seg imidlertid også gjeldende i analysen av den underliggende strukturen av lønnsinntekten.

Ved analysen av inntektsstrukturen for lønnsarbeidet i 1994 og 1995 kunne vi bruke opplysningene som gårdbrukerne selv ga om omfanget av lønnsarbeid,

uavhengig av informasjonen om lønnsinntekten. Vi anvendte da en to-trinns modell, hvor vi først beregnet den relative sjansen for at gårdbrukerne hadde arbeid utenfor bruket på intervjuetidspunktet (nov-des 1995), og deretter estimerte vi lønnsinntekten i 1994 og i 1995 for den gruppen av gårdbrukere som oppga at de arbeidet utenfor bruket på intervjuetidspunktet.

Modellen som vi benytter her er en forenklet modell i forhold til analysen som vi gjennomførte for undersøkelsen av gårdbrukernes tilpasning til lønnsarbeidsmarkedet i 1994 og 1995. I beregningene i tabell 5 har vi estimert lønnsinntekten direkte for alle gårdbrukere som var med i nettoutvalget i hvert av årene i perioden, slik at også gårdbrukere med lønnsinntekt lik null i det enkelte inntektsår teller med. Vi har også med færre bakgrunnsvariable. Det innebærer at koeffisientene i de estimerte modellene i tabell 5 ikke kan sammenliknes direkte med beregningene for 1994 og 1995 i Skrede og Løwe (2000a). Beregningene i tabell 5 viser imidlertid at stort sett det er de samme forholdene som gir utslag i estimert lønnsinntekt i 1993 som i 1994 og 1995, samt at disse sammenhengene også hadde stor grad av gyldighet for 1989 og 1991.

Gårdbrukers utdanning har stor betydning i alle de tre utvalgte årene. De relative utslagene av kornproduksjon som viktigste produksjonsform i 1995 er også stabile for samtlige av de utvalgte årene. Relativt sett er det imidlertid aller størst utslag i lønnsinntekten av om arbeidet utenfor bruket var hovedyrke i 1995 eller ikke. De høye utslagene av denne variabelen for tidligere år tyder på betydelig stabilitet i denne tilpasningen over tid. Totalt sett økte imidlertid Beta-verdien for denne variabelen fra 1989 til 1993, samtidig som den totale forklaringskraften av modellen også økte. Dette tyder på at andelen gårdbrukerne som har hovedyrke utenfor bruket har økt i perioden. Her er det også verdt å merke seg at det særlig var gårdbrukere med små bruk som arbeidet utenfor bruket i 1989-størrelsen av bruket ga signifikant negativt utslag i forhold til referansegruppen for samtlige bruksstørrelser. I 1993 var det bare gårdbrukere ved de største brukene som hadde signifikant lavere lønnsinntekt enn gårdbrukere ved de små brukene. I 1994 og 1995 hadde brukets størrelse relativt beskjeden betydning, ihvertfall når det gjaldt nivået av lønnsinntekten for gårdbrukerne som hadde arbeid utenfor bruket. Samlet sett tyder dette på at gruppen av nye gårdbrukere som er kommet til i perioden har et relativt høyt innslag av hovedyrke utenfor bruket, og at de doble strategiene for driften av gården og tilpasningen til lønnsarbeidsmarkedet i økende grad kjennetegner den nye generasjonen av gårdbrukere.

3. Inntektsutviklingen for gårdbrukerpar

Analysen av inntektsutviklingen i landbruksbefolkningen 1989-1995 omfatter også en analyse av ektefelle-nes inntekter og arbeidsinnsats, både på gårdsbruket og i lønnsarbeidsmarkedet. I denne artikkelen er det

ikke plass til å gå særlig omfattende inn på resultatene av disse analysene. Vi viser i stedet til den kommende rapporten (Skrede og Løwe 2000 b) for nærmere presentasjon av resultatene fra analysene. Generelt viser analysene at ektefellenes arbeidsinnsats på bruket og deres tilpasning til lønnsarbeidsmarkedet i enda større grad enn for gårdbrukerne selv preges av et generasjonsskifte mellom en eldre og en yngre generasjon av ektefeller. Det store flertallet av ektefellene er kvinner. Kvinners deltakelse i inntektsgivende arbeid er fortsatt preget av markerte ulikheter mellom kvinner etter alder (generasjon), utdanningsbakgrunn og familiesituasjon (se f.eks. Skrede 1994).

Ektefellenes arbeidsinnsats har stor betydning

Datamaterialet viser at også dagens bondekoner i stor utstrekning arbeider på gården, men under halvparten av ektefellene som ved intervjuet rapporterte at de arbeider på bruket, hadde egen pensjonsgivende inntekt fra næring i 1995. I 1995 var det om lag en tredjedel (35 prosent) av samtlige ektefeller som selv hadde personinntekt fra næring, samtidig som de i intervjuet oppga at de arbeidet på bruket¹¹. I tillegg var det nesten 40 prosent av ektefellene som arbeidet på bruket, men ikke hadde egen arbeidsinntekt. Det var bare en fjerdedel av ektefellene som oppga i intervjuet at de ikke arbeidet på bruket i det hele tatt (knappt 25 prosent).

De yngre generasjonene av gårdbrukerkoner har i gjennomsnitt like lang utdanning som andre kvinner i generasjonene som de tilhører. De skiller seg lite fra andre gifte og samboende kvinner i deltakelsen av lønnet arbeid utenfor bruket. De detaljerte analysene viser at det først og fremst er ektefellenes utdanningsnivå og fødselsår som gir utslag på sannsynligheten for å ha lønnet arbeid utenfor bruket. Sjansen for å ha lønnet arbeid utenfor bruket øker sterkt med utdanningsnivået, samtidig som det er den yngre generasjonen av ektefeller som har størst sjanse for å ha arbeidsinntekt utenfor bruket. Gårdsbrukets størrelse og region har ingen signifikant betydning på deltakelsen i inntektsgivende arbeid utenfor bruket, mens det er et visst utslag for produksjonsform. Ektefellene på gårdsbruk med kornproduksjon har signifikant større sjanse for å delta i inntektsgivende arbeid utenfor bruket enn ektefellene på gårdsbruk med annen pro-

duksjon, mens det ikke er signifikante forskjeller mellom ektefeller på gårdsbruk med melkeproduksjon eller husdyrhold som viktigste produksjonsform i forhold til referansegruppen.

Generasjonsforskjellene mellom eldre og yngre ektefeller gjelder også arbeidsinnsatsen på gårdsbruket. I den tradisjonelle, allsidige jordbruket var bondekonas arbeidsinnsats på gården og i driften av gården uten tvil av stor betydning for driftsresultatet, selv om denne innsatsen i liten grad ble synliggjort i statistikk og i økonomiske forhold. Familiemedlemmenes arbeidsinnsats i jordbruket ble ikke registrert som yrkesinnsats før i Folketellingen 1970, på et tidspunkt hvor strukturomleggingen i jordbruket allerede var godt på vei mot dagens mekaniserte og spesialiserte jordbruk, der behovet for kvinnehendene er sterkt redusert (Skrede 1984, 1986).

Tidligere var det også vanskelig for bondekonene å bli godskrevet selvstendig inntekt fra driften av bruket, selv om begge ektefeller sto som eiere av gårdsbruket og begge hadde bidratt med arbeidsinnsats i gårdsdriften. Reglene for skattlegging av ektefeller som arbeider i felles bedrift satte lenge strenge rammer for mulighetene for ektefeller til å dele inntekten fra felles bedrift ved skattleggingen av inntekten.¹² Retten til selvstendig inntekt og pensjonspoeng var lenge en av bondekvinnenes største kampsaker. I takt med endringene i gifte kvinners deltakelse i lønnet arbeid og endret samfunnsforståelse av familiemedarbeideres rett til inntekt og pensjonspoeng, har også mulighetene til å oppnå en deling av driftsresultatet mellom ektefellene både i landbruket og i andre felles bedrifter blitt gradvis utvidet. Hovedreglen om dokumentasjon av innsatsen er imidlertid fortsatt et krav for å oppnå en forholdsmessig deling av personinntekten fra næringsvirksomheten.

De mer detaljerte analysene viser at det er ektefellenes alder og viktigste produksjonsform på gårdsbruket som har størst betydning for om ektefellene har egen personinntekt fra bruket. Det er produksjonsform som gir størst utslag, og det er ikke overraskende at det er de mest arbeidsintensive produksjonsformene som skiller seg ut med høyere sannsynlighet for at ektefellen har egen personinntekt. Dette gjelder i særlig grad

11 Det er også en liten andel ektefeller har egen personinntekt fra næring, og som i intervjuet oppga at de ikke arbeidet på bruket. Disse er slått sammen med ektefeller som har inntekter fra lønnsarbeid i analysene av ektefellenes tilpasninger, jf. nærmere detaljer i (Skrede og Løwe 2000 b).

12 Regelverket for skattlegging av ektefeller som arbeider i felles bedrift midt på 1970-tallet er omtalt i NOU 1976:12 Familiebeskatning (s.16-17). Etter de daværende bestemmelsene tilsa skattelovens generelle bestemmelser (§ 16, 5. ledd) at "... inntekt av arbeid i bedrift som tilhører den ene eller begge ektefeller, skal regnes som innvunnet av den ektefelle som må anses som den virkelige utøver av virksomheten.. Der hvor begge ektefellene yter en betydelig arbeidsinnsats i næringsvirksomheten, åpnet loven imidlertid adgang til en viss deling av inntekten. Dette må da være arbeidet i "ikke ubetydelig omfang". Dette ble utlagt slik i skattelovens § 15, 5. ledd pkt. 2: "Bagatellmessige ytelser tas det ikke hensyn til. Er arbeidsinnsatsen av tilstrekkelig omfang, kan den ene ektefelle liknes for en passende andel av overskuddet. Denne andel skal stå i et visst forhold til arbeidsinnsatsen, men den kan ikke settes høyere enn kr, 12 000, med mindre en slik begrensning er åpenbart ubillig" (ibid, s. 16). Selv om de formelle mulighetene til en forholdsmessig deling av driftsresultatet for så vidt var til stede, peker Familiebeskatningutvalgets innstilling på at en del klagesaker tyder på at mange likningskontor praktiserer regelverket forholdsvis strengt, med krav om omfattende dokumentasjon selv for å tilskrive en liten andel av inntekten til medarbeidende ektefelle.

Tabell 6. Inntektsutvikling 1989-1995. Gifte og samboende gårdbrukerpar og enslige¹ gårdbrukere. 1 000 (løpende) kroner.

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
<i>Gifte og samboende gårdbrukerpar</i>							
i) Gjennomsnittlig pensjonsgivende parinntekt fra primærnæringene (Standardavvik)	83 (96)	98 (109)	98 (112)	79 (100)	73 (93)	76 (97)	85 (105)
ii) Gjennomsnittlig pensjonsgivende lønnsinntekt, gårdbrukere (Standardavvik)	88 (92)	90 (96)	93 (104)	93 (106)	92 (107)	83 (108)	85 (109)
iii) Gjennomsnittlig pensjonsgivende lønnsinntekt, ektefeller (Standardavvik)	63 (66)	67 (71)	71 (73)	75 (78)	79 (82)	81 (84)	84 (89)
N (gifte og samboende hele perioden)	980	980	980	980	980	980	980
<i>Enslige gårdbrukere</i>							
i) Gjennomsnittlig pensjonsgivende inntekt fra primærnæringene (Standardavvik)	53 (66)	62 (74)	65 (75)	52 (67)	50 (65)	53 (68)	51 (67)
ii) Gjennomsnittlig pensjonsgivende lønnsinntekt (Standardavvik)	54 (75)	56 (79)	56 (81)	59 (87)	57 (88)	58 (94)	60 (98)
N	290	290	290	290	290	290	290

¹ Ikke gift eller samboer på intervjudtidspunktet (i 1995).
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

bruk med melkeproduksjon, men også bruk med husdyrhold som viktigste produksjonsform har signifikant høyere sjanse for høy ektefelleinnsats enn bruk med annen produksjon (referansegruppe) og kornproduksjon. Samtidig er den relative sjansen for å ha egen inntekt fra gårdsbruket størst for den eldste generasjonen av ektefeller (født før 1935) og avtar med synkende alder. Det er også et visst utslag av utdanningsnivå og familiesituasjon. Ektefeller med lang utdanning har signifikant lavere sjanse for personinntekt fra gården. Det samme gjelder også ektefeller hvor familien har små barn, i forhold til referansegruppen som var ingen barn under 11 år. Samlet sett viser disse utslagene at det også er et generasjonsskille når det gjelder ektefellenes personinntekt fra gårdsbruket. Det er særlig de eldste ektefellene, som også i minst utstrekning har lønnsinntekt, som registreres med egen arbeidsinnsats på gårdsbruket.

Dette kan tyde på at de eldre ektefellenes arbeidsinnsats på bruket er en "generasjonstilpasning", som i mindre grad videreføres av de yngre ektefellene. Vi kan imidlertid ikke se bort fra at det også kan være andre forhold som påvirker om ektefelle registreres med egen personinntekt eller ikke, bl. a. om ektefellen også har lønnsinntekt.¹³

Lønnsinntektene har størst betydning for inntektsutviklingen

Tabell 6 viser den gjennomsnittlige inntektsutviklingen i perioden 1989-1995 for henholdsvis gårdbruker-

par og enslige gårdbrukere. Tabellen omfatter gårdbrukerpar som hadde vært gift eller samboende i hele perioden, mens enslige gårdbrukere omfatter for alle år alle gårdbrukere som ikke var gift eller samboende på intervjudtidspunktet. Vi har ikke tilstrekkelig opplysninger i intervjuet til å skille ut gruppen av enslige gårdbrukere i hvert år forut for intervjudtidspunktet. Hovedtyngden av de gårdbrukerne som ikke var gifte eller samboende på intervjudtidspunktet var imidlertid ugifte (ikke tidligere gift), slik at innslaget av oppløste ekteskap er forholdsvis lite. Det er også relativt flere av de eldre gårdbrukerne (født før 1935) i denne gruppen. Isolert sett peker dette også i retning av at innslaget av tidligere samboerskap neppe er særlig høyt i denne gruppen, siden det først og fremst er i de yngre generasjonene at samboerskapet er blitt en vanlig familieform gjennom de siste ti-årene (Noack 1999, NOU 1999: 25). Til sammen representerer de to gruppene i tabell 6 1270 gårdsbruk, dvs. knapt 91 prosent av gårdsbrukene som var med i intervjudundersøkelsen.

Tabellen viser at lønnsinntektene har fått økt betydning for det samlede inntektsnivået løpet av perioden, både for gårdbrukerpar og for enslige gårdbrukere. I 1989 utgjorde den gjennomsnittlige samlede personinntekten fra næring vel 35 prosent av gjennomsnittlig samlet arbeidsinntekt for gårdbrukerpar, mens tilsvarende andel i 1995 var gått ned til 33 prosent. For de enslige gårdbrukerne utgjorde den gjennomsnittlige personinntekten fra jordbruket knapt 50 prosent av

¹³ Det kan f.eks. tenkes at ektefeller med forholdsvis høy lønnsinntekt utenfor bruket i mindre grad krever deling av personinntekten fra bruket, selv om de også bidrar til arbeidet på gården. Ved vurderingen kan ektefellene f.eks. vektlegge hensynet til samlet opptjening av pensjonspoeng for den ene ektefellen som får da får hele personinntekten fra bruket, spesielt i tilfelle der det ikke er skattemessig gevinst av å dele personinntekten fra gårdsdriften, jf. nærmere drøfting i Skrede og Løwe (2000 b).

den samlede arbeidsinntekten i 1989, mens andelen var gått ned til knapt 46 prosent i 1995. Tabellen viser for øvrig at den samlede personinntekten i jordbruket har stått omtrent stille på nominelt nivå fra 1989 til 1995, både for gårdbrukerparene og for de enslige gårdbrukerne. Det har heller ikke vært noen økning av den gjennomsnittlige lønnsinntekten for de gifte og samboende gårdbrukerne målt i løpende priser, mens ektefellenes gjennomsnittlige lønnsinntekt har økt betydelig. Målt i faste priser har imidlertid ikke ektefelleinntekten økt nok til å kompensere nedgangen i de øvrige inntektskomponentene. I faste priser (1989-nivå) tilsvarte gårdbrukerparenes samlede arbeidsinntekt i 1995 217 000 kroner, eller en nedgang på vel 7 prosent i forhold til nivået av gjennomsnittlig samlet arbeidsinntekt i 1989. Her må vi imidlertid som tidligere nevnt ta et forbehold om at en del av nedgangen i personinntektene fra næring må tilskrives utslag av delingsmodellen. Tabellen viser at innføringen av delingsmodellen i 1992 førte til en markert nedgang i personinntekten, både for gårdbrukerpar og for enslige gårdbrukere.

Inntekter og materielle levekår i landbruksbefolkningen - på nivå med folk flest ?

Lønnsinntektens betydning for utviklingen av det samlede inntektsnivået er trolig enda enda større på husholdsnivå. Her må vi imidlertid begrense oss til en kartlegging av situasjonen i de to inntektsårene rundt intervjuutidspunktet i 1995, pga. at vi ikke kjenner husholdssammensetningen for de tidligere inntektsårene. Analysen av husholdsinntektene har imidlertid først og fremst som formål å gi et sammenlikningsgrunnlag til inntektsnivået på husholdsnivå for befolkningen som helhet, på grunnlag av Levekårsundersøkelsen 1995, som inneholder sammenliknbare inntektsdata for 1994.

Vi ser i tabell 7 at det er gjennomsnittlig lønnsinntekt som utgjør den største komponenten i gjennomsnittlig husholdsinntekt i alle aldersgruppene av gårdbrukerhushold, unntatt husholdene for de eldste gårdbrukerne (60 år og eldre i 1994). I de eldste gårdbrukerhus-

holdene er både næringsinntekten og lønnsinntekten markert lavere enn i de yngre husholdene. Til gjengjeld er gjennomsnittlig nivå både for kapitalinntekt og for overføringer (inkluderer bl.a. trygd og pensjoner) markert høyere enn i de yngre husholdene. Det høye gjennomsnittsnivået for overføringer viser at det er ganske høy andel av de eldste gårdbrukerne som allerede er blitt pensjonsister. Inntektsutviklingen for de eldre gårdbrukerne viste også at det skjedde en nedtrapping av arbeidet både på og utenfor bruket i årene forut intervjuutidspunktet. Tabellen viser også at den gjennomsnittlige husholdsinntekten er markert lavere i de eldre gårdbrukerhusholdene enn blant yngre, men her må det også tas hensyn til at de eldre husholdene gjennomgående har færre husholdsmedlemmer enn de yngre.

Tabell 8 viser at det ikke var særlig store forskjeller i husholdsinntekten mellom landbrukshushold og hushold i befolkningen som helhet når vi sammenlikner husholdene under ett. Dette er i samsvar med konklusjonen fra den tidligere analysen av husholdsinntektene i landbrukshushold på grunnlag Inntekts- og formuesundersøkelsen (IF) 1994 og Inntekts- og formuesundersøkelsen for næringsdrivende (IFN) 1994 (Lund 1998). I sammenlikningen i tabell 8 har gårdbrukerhusholdene fra intervjuundersøkelsen litt høyere gjennomsnittsinntekt enn husholdene fra den ordinære Levekårsundersøkelsen 1994 når alle husholdene sees under ett, men landbrukshusholdene er i gjennom-

Tabell 7. Gjennomsnittlig husholdsinntekt etter inntektstype og gårdbrukers alder. 1994. 1 000 kroner.

	Netto næringsinntekt	Lønnsinntekt	Kapitalinntekt	Overføringer	Samlet inntekt ¹
16-29 år	106	156	11	20	292
30-44 år	144	178	17	40	377
45-59 år	172	202	21	34	427
60 år og eldre	97	77	30	74	277
Alle	145	166	21	43	373

¹ Inklusive gjeldsrenter, se boks 3.
Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Tabell 8. Samlet gjennomsnittlig husholdningsinntekt 1994 og husholdsstørrelse etter alder¹. Gårdbrukerhushold og hushold i Levekårsundersøkelsen 1995

Alder	Gårdbrukerhushold				Levekårsundersøkelsen 1995			
	Samlet inntekt ² 1 000 kr	Gjeldsrenter 1 000 kr	Husholdsstørrelse		Samlet inntekt ² 1 000 kr	Gjeldsrenter 1 000 kr	Husholdsstørrelse	
			Voksne	Barn			Voksne	Barn
16-29 år	292	34	2,1	0,7	355	27	2,3	0,7
30-44 år	377	39	2,2	1,6	417	37	2,0	1,4
45-59 år	427	36	2,6	0,5	446	32	2,3	0,4
60 år og eldre	277	10	2,0	0,1	231	6	1,7	0,0
Alle	373	32	2,3	0,8	365	26	2,1	0,7

¹ Gårdbrukers alder i gårdbrukerhushold, IO's alder i Levekårsundersøkelsen 1995.

² Samlet inntekt, inklusive gjeldsrenter.

Kilde: Statistisk sentralbyrå.

Boks 3. Inntektsdefinisjoner

Inntektsdefinisjonene følger med enkelte mindre avvik konvensjonene i Inntekts- og formuesundersøkelsene 1994 og 1995. Det vises generelt til Pedersen (1997, 1998) for detaljert spesifisering. Avvikene skyldes at Selvangivelse- og Inntektsregisteret mangler enkelte opplysninger som kodes særskilt for utvalget til Inntekts- og formuesundersøkelsene.

Samlet inntekt: Sum av netto næringsinntekt, lønnsinntekt, kapitalinntekter (brutto) og overføringer.

Disponibel inntekt: Samlet inntekt fratrukket skatt og betalte gjeldsrenter (følger tidligere definisjon i Inntekts- og formuesundersøkelsene). I det nye inntektsregnskapet brukes inntekt etter skatt i den offisielle publiseringen av inntektsstatistikk for husholdningene (Epland 1998). Inntekt etter skatt består av samlet inntekt fratrukket utlignet skatt. Inntekt av egen bolig inngår ikke lenger i kapitalinntektene, og gjeldsrenter trekkes ikke fra samlet inntekt.

Kapitalinntekt (brutto): Inntekt av bolig + Renteinntekter + aksjeutbytte + andre kapitalinntekter (inklusive inntekt av hytte, landsted)

Overføringer: Ytelser fra folketrygden + tjenestepensjon, livrenter o.l., + bidrag o.l. + barnetrygd + bostøtte + stipend + forsørgerfradrag

Netto næringsinntekt: Avviker fra IFs begrep "Netto næringsinntekt før av- og nedskrivninger". (Inkluderer ikke av- og nedskrivninger som i IF-undersøkelsene hentes fra næringsopp gavene).

Netto næringsinntekt fra jordbruk (og andre næringer) 1994 (hentet fra 1996 koblingen fra Selvangivelsesregisteret 1994, jf. boks 1): De spesifiserte næringsinntektene ble satt lik null for personer med negativ næringsinntekt (underskudd i næring), pga. av at underskudd i næring ikke var spesifisert etter næringstype.

snitt litt større enn gjennomsnittshusholdet i befolkningen som helhet. Dessuten er aldersfordelingen ulik for husholdene i landbruksbefolkningen og i befolkningen som helhet. Landbrukshusholdene følger gårdbrukers alder, mens aldersfordelingen for husholdene i befolkningen som helhet er basert på aldersfordelingen til dem som ble intervjuet i Levekårsundersøkelsen 1995. Grunnen til at landbrukshusholdene som helhet kommer litt bedre ut i 1994, er at de eldre husholdene i landbruksbefolkningen har markert høyere inntekt enn de eldre husholdene i Levekårsundersøkelsen 1995. Innslaget av en- persons hushold er høyere blant de eldre i Levekårsundersøkelsen 1995, og sannsynligvis er også gjennomsnittsalderen høyere.

Tabell 8 viser at gjennomsnittsnivået for husholdsinntektene i landbruksbefolkningen alt i alt ikke skiller seg særlig mye fra befolkningen som helhet. Intervjuundersøkelsen viste da også at gårdbrukerne jevnt

over var rimelig godt fornøyd med husholdsinntekten som helhet, mens de i mye mindre grad var fornøyd med inntektene fra bruket (Løwe 1998 a og b, Lund, Løwe og Skrede 1998). Alt i alt ligger husholdsinntekten litt lavere i landbrukshusholdningene i aldersgruppene under 60 år, samtidig som husholdningene gjennomgående er litt større og gjennomsnittsnivået av betalte gjeldsrenter er litt høyere i landbruksbefolkningene enn i befolkningen som helhet. Alt i alt viser dette at forskjellene mellom landbrukshushold og andre hushold øker litt når vi gjennomfører sammenlikninger som tar hensyn til husholdsstørrelse og sammen-setning, i hvert fall for husholdene i de midlere fasene av livsløpet. Vi viser også her til den nærmere drøftingen i den kommende rapporten fra inntektsanalysene for en grundigere analyse av betydningen av de ulike faktoren (Skrede og Løwe 2000 b).

I en bredere vurdering av materielle levekår er det imidlertid også andre forhold som det bør tas hensyn. Levekårsundersøkelsen viste at landbruksbefolkningen har en god boligstandard og at de bor romsligere enn befolkningen som helhet. Gårdbrukere som har overtatt gården med odelsrett, vil også normalt ha hatt fordel av å få kjøpt gården med bolighus til en takst som vanligvis settes lavt i forhold til verdien av gården som landbrukseiendom lagt ut i et fritt salg. Vi har tidligere pekt på at omstillingen i norsk landbruk, med større innslag av mer ensidige og "enkle" driftsformer etter alt å dømme har gitt en ny generasjon med odelsrett og røtter større muligheter til både å kunne velge yrke utenfor landbruket og samtidig overta "fedrene gård og grunn" (Skrede og Løwe 2000 a).

Analysene av inntektsutviklingen i perioden 1989 - 1995 styrker bildet av et generasjonsskille mellom eldre og yngre gårdbrukere og deres ektefeller. Samlet sett har det vært en nedgang i den gjennomsnittlige pensjonsgivende inntekten fra jordbruket i perioden, både for gårdbrukere og for gårdbrukerpar som begge har pensjonsgivende inntekt fra bruket. En del av denne nedgangen skyldes at de eldste gårdbrukerne i datamaterialet er blitt pensjonister og har trappet ned arbeidsinnsatsen på bruket og i lønnsarbeidsmarkedet. En del av nedgangen har sammenheng med innføringen av delingsmodellen i 1992. Dette kompliserer sammenlikningsgrunnlaget over tid, spesielt siden datamaterialet tyder på at det er to ulike grupper av gårdbrukere som har liten pensjonsgivende inntekt i forhold til omfanget av næringsinntekten, på den ene siden gårdbrukere med relativt store bruk og på den andre siden gårdbrukere med relativt høy lønnsinntekt. Datamaterialet tyder ikke på at det har skjedd store omlegginger av driftsformene ved brukene som har vært drevet av de samme gårdbrukerne i hele perioden, men yngre gårdbrukere og deres ektefeller har lønnsarbeid utenfor bruket i mye større grad enn gårdbrukere i mellomgenerasjonen og deres ektefeller. Lønnsinntektene får økende betydning for husholdsinntekt for gårdbrukerne og deres ektefeller. I

1994 kunne den gjennomsnittlige pensjonsgivende inntekten for gårdbrukerpar deles i tre like store deler. Den samlede personinntekt fra bruket for ektefellene under ett utgjorde en tredjedel, mens gjennomsnittlig lønnsinntekt for gårdbruker og for ektefellen utgjorde de to andre tredjedelene.

Samlet sett tyder dette på at inntekten fra gårdsdriften er preget av at den yngre delen landbruksbefolkningen i økende grad legger en dobbel strategi til grunn for tilpasningen mellom gårdsdrift og lønnsarbeidsmarked. Alt i alt illustrerer dette et grunnleggende spørsmålet i landbrukspolitikken: I hvor stor grad skal landbrukspolitikken prioritere gruppen av bønder som har bruket som eneste levevei og strukturendringer mot større enheter og mer driveverdige gårdbruk, og i hvor stor grad skal landbrukspolitiske støtteordninger ha en plass også for kombinasjonsbøndene? Dette er også et spørsmål om regulering og konsesjonsplikt for de små enhetene i dagens jordbruk: I hvor stor grad skal en opprettholde arealgrensener for odelsrett, bo og driveplikt for de små enhetene? Analysen av inntektsstrukturen viser at for store deler av landbruksbefolkningen har gårdsbruket nå større verdi som bolig og livsform enn som næringsdrift. På den andre siden er det grunn til å tro at kostnadene ved å overta disse enhetene i mange tilfeller vil bli atskillig større om arealgrensene for bo- og driveplikt blir satt høyere, spesielt i bynære og sentrale strøk av landet. Dette illustrerer at konfliktgrensene i landbrukspolitikken også berører tradisjon og rettigheter for den yngre slekten i norsk landbruksbefolkningen, og at spørsmålet om rekrutteringen til næringen er et av de sentrale spørsmålene i norsk landbrukspolitikk i dag.

Referanser

Hill, B. (1996): Monitoring incomes of agricultural households within the EU's information system - new needs and new methods. *European Review of Agricultural Economics*, **23 -1**, 27-48

Epland, J. (1998): Inntekt etter skatt. Revisjon av inntektsregnskapet i inntekts- og formuesundersøkelsen for husholdninger, Notater 98/43, Statistisk sentralbyrå.

Lund, K. (1998): *Inntektsfordelinga i den norske landbruksbefolkninga og fordelingseffektar av direkte støtteordningar*, Rapport 98/19, Statistisk sentralbyrå.

Lund K., T. Løwe og K. Skrede (1998): Inntektsfordeling og levekår i landbruket, *Økonomiske Analyser* 1998, 3, 3-14.

Løwe, T. (1998a): Landbruksbefolkningens levekår: Ikke bare gøy på landet, *Samfunnsspeilet* 1998, 2, 2-9

Løwe, T. (1998b): *Levekår i landbruket. En studie av landbruksbefolkningens levekår*. Rapport 98/25, Statistisk sentralbyrå

Noack, T. (1999): Familiemønstre mot slutten av et århundre. Kontinuitet og endring, *Samfunnsspeilet* 1999, 4, 28-35.

NOU 1976:12: *Familiebeskatning*, Oslo: Akademika.

NOU 1999:25: *Samboerne og samfunnet*, Oslo: Akademika.

Sand, R. (1998): Investment, saving and intergenerational transfer of family farms: an empirical study of Norwegian farm households in 1976-1997. Foredrag ved forskerseminar i forskningsprogrammet *Levekår, utvikling og omstilling i landbruket*, Olavsgaard, 27.-28. april 1998.

Pedersen, V. (1997): Inntekts- og formuesundersøkelsen 1994: Dokumentasjon, Notater 97/14, Statistisk sentralbyrå.

Pedersen, V. (1998): Inntekts- og formuesundersøkelsen 1995: Dokumentasjon, Notater 98/11, Statistisk sentralbyrå.

Skrede, K. (1984): Familieøkonomi og forsørgerlønn, *Tidsskrift for samfunnsforskning* bd. 25 : 359-388.

Skrede, K. (1986): Gifte kvinner i arbeidslivet, Kapittel 5 i Alldén, L., Ramsøy, N. R. og Vaa, M. (red.): *Det norske samfunn III*, Gyldendal, Oslo : 145- 168.

Skrede, K. (1994): "Kvinnens utdanning og yrkesliv" i Frønes, I. og A. Hompland (red): *Den nye barne- og familieboka*, Oslo: Universitetsforlaget, 67-79.

Skrede, K. og T. Løwe (2000 a): Er det størrelsen det kommer an på? En analyse av gårdbrukeres inntektsstruktur, *Økonomiske analyser* 2000, 3, 16-29.

Skrede, K. og T. Løwe (2000 b): *Inntektsnivå og inntektsutvikling i landbruksbefolkningen 1989- 1995* (arbeidstittel), under utarbeidelse for publisering i serien Rapporter, Statistisk sentralbyrå.

St.prp. 8(1992-1993): *Landbruk i utvikling*, Landbruksdepartementet, Oslo.

St.meld. nr. 19(1999-2000): *Om norsk landbruk og matproduksjon*, Landbruksdepartementet, 1999.

Statistisk sentralbyrå (1996): *Levekår i landbruksbefolkningen 1995*. Dokumentasjonsrapport fra Seksjon for intervjuundersøkelser.

Thoresen, T.O. og K.O. Aarbu: Skattereformen og progressivitet i skattesystemet, *Økonomiske analyser*, 1995, 9, 31-37.